

Archeologische quick-scan plangebied Elisabethterrein

November 2013

Opstellers namens het CAR (Centrum voor Archeologie, Amersfoort):

Dhr. I. de Rooze MA

Mevr. drs. F.M.E. Snieder

Gegevens Plangebied

De locatie en begrenzing van het plangebied zijn overgenomen uit het Inrichting-en-Beheerplan Elisabethterrein.¹ Het plangebied is een onderdeel van de Structuurvisie Park Randenbroek e.o. . Ten oosten van het plangebied ligt de Heiligenbergerweg, de Ringweg Randenbroek ligt ten noorden, de Heiligenbergerbeek aan de westzijde en het Vosheuvelpad in het zuiden.

Plangebied in rood aangegeven

¹ Concept versie 24-10-2013

In het plangebied bevindt zich momenteel het Meander Medisch Centrum, maar dit gaat eind 2013 verhuizen. In het Coalitieakkoord 2013-2014 is besloten dat het vrijgekomen terrein een “Groen Beekdal” als nieuwe bestemming heeft.

Landschappelijke gegevens

In de laatste ijstijd, het *Weichselien* (116.000 tot 11.500 jaar geleden), bestond Nederland uit een poolwoestijn. De wind, die vrij spel had op de poolvlakte, verplaatste enorme hoeveelheden zand van de Utrechtse Heuvelrug naar de lager gelegen Gelderse en Eemvallei. Het lager gelegen gebied stooft vol met een deken van eolisch zand (ook wel *dekzand* genoemd). Hierbij ontstonden een reliëf van hoger gelegen (dekzand)ruggen en lager gelegen dalen. Diverse beken zochten tussen de dekzandruggen hun weg. Ter hoogte van het huidige Amersfoort kwamen de beken, waaronder ook de Heiligenbergerbeek, vanuit het zuidoosten bij elkaar en stromen (soms nog tot op de dag van vandaag) gezamenlijk als de rivier de Eem verder naar het IJsselmeer.

In het plangebied worden twee verschillende geomorfologische eenheden geclassificeerd.²

In het zuidoosten van het plangebied bevindt zich een *dekzandrug* (3K14) en in het westen een *dalvormige laagte, zonder veen* (2R2). Deze zone, direct langs de Heiligenbergerbeek is een beekdal. Het noordoosten van het plangebied is niet gekarteerd.

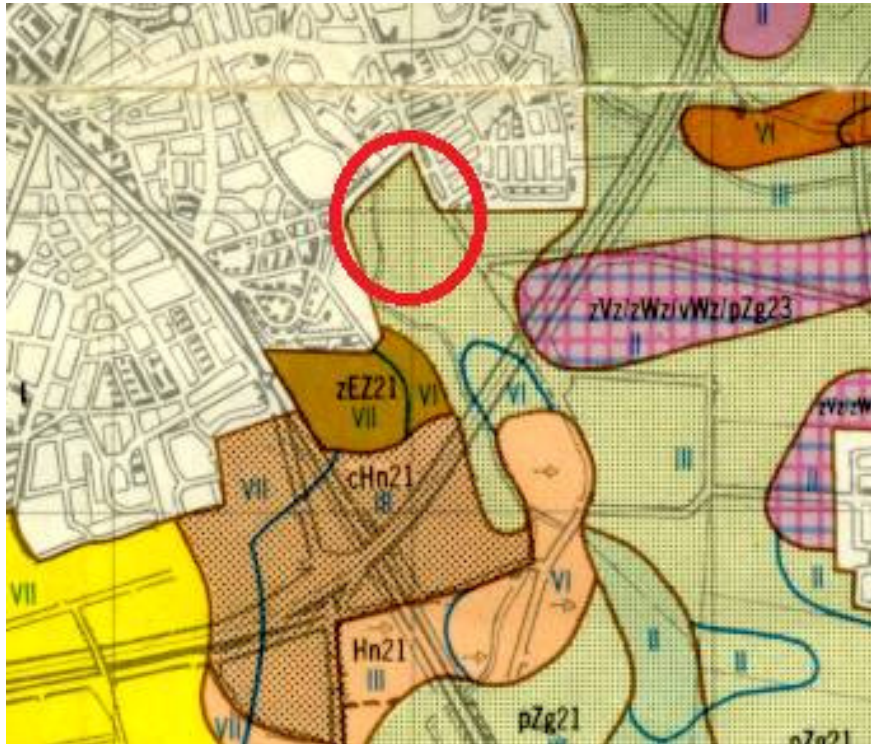

De bodemkaart van Nederland geeft aan dat het plangebied geclassificeerd wordt als Beekeerdgrond; leemarm en zwak lemig fijn zand (pZg21).³ Deze Beekeerdgronden komen veel voor in dekzandgebieden en zijn gevormd onder natte omstandigheden. Dit gebied kent een

² Geomorfologische kaart van Nederland

³ Bodemkaart van Nederland

grondwatertrap III, wat een gemiddelde hoogste grondwaterstand betekent van tussen de 0-40 cm onder het maaiveld en een laagste tussen de 80-120cm.

Archeologische inventarisatie

Binnen het plangebied is één archeologische vondstmelding bekend: Aan de Heiligenbergerweg zijn drie lakenloodjes uit de periode Late Middeleeuwen – Nieuwe Tijd gevonden.⁴ Maar de exacte locatie van de vondsten is niet bekend.

Ten noordwesten van het plangebied, maar nog wel in de directe omgeving, is een vuurstenen *schrabber* gevonden. Dit is een gereedschap waarmee men huiden kon bewerken en dateert uit het Mesolithicum – Neolithicum.⁵ Tevens is ten oosten van het plangebied ten minste één spoor (haardkuil) uit het Mesolithicum aangetroffen tijdens een proefsleufonderzoek.⁶ Bovendien zijn van locaties die iets verder van het plangebied liggen, ook vondsten bekend; even ten zuiden van de A28 zijn vuurstenen werktuigen (Mesolithicum - Neolithicum) en een laatmiddeleeuwse stempel aangetroffen.⁷

Ten noorden van het plangebied ligt het Park Randenbroek. Dit landgoed uit omstreeks het midden van de 13de eeuw is aangewezen als een terrein van hoge archeologische waarde.⁸

⁴ Archis waarnemingsnr.: 418983

⁵ Archis waarnemingsnr.: 419023

⁶ Stronkhorst 2012

⁷ Archis waarnemingsnr.: 43252 en 401415

⁸ AMK monumentnummers: 12238 en 12237

Aan de overzijde van de Heiligenbergerbeek, ten westen van het plangebied, is in 2012 een inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven uitgevoerd.⁹ De oudste sporen die tijdens dit onderzoek zijn aangetroffen stammen uit de 19de eeuw.

Historische inventarisatie

Het plangebied behoorde vanaf ongeveer 1100 tot het grondgebied van de bisschop van Utrecht. Vanaf deze periode zal men ook begonnen zijn met de ontginningen van de lagere, nattere delen van de Gelderse Vallei, waaronder ook de Heiligenbergerbeek. Vanaf de hoge dekzandrug, waar de Heiligenbergerweg op was gelegen, werd de grond verdeeld in lange stroken, kleine blokken en deels onregelmatige kavels. De Heiligenbergerweg diende dus als een ontginningsas van waaruit de nieuwe percelen werden gegraven. Op de kadastrale kaart uit 1832 is te zien dat de lager gelegen beekdalgronden benut zijn als gras/weide- en hooiland. De percelen langs de Heiligenbergerweg werden gebruikt als bouwland. In het noorden van het plangebied stond een huis met tuin en schuur. In het zuiden lagen (hak)bospercelen en stonden een schaphok en een huis met erf. Het gebied hield een landelijk karakter tot in de 19de eeuw.

Uitsnede van de kadastrale kaart 1832 (Google maps op de achtergrond). Bouwland is beige van kleur weergegeven, gras/weide grond licht groen, bosgrond donkergroen, bebouwing bruin en tuingrond paars.

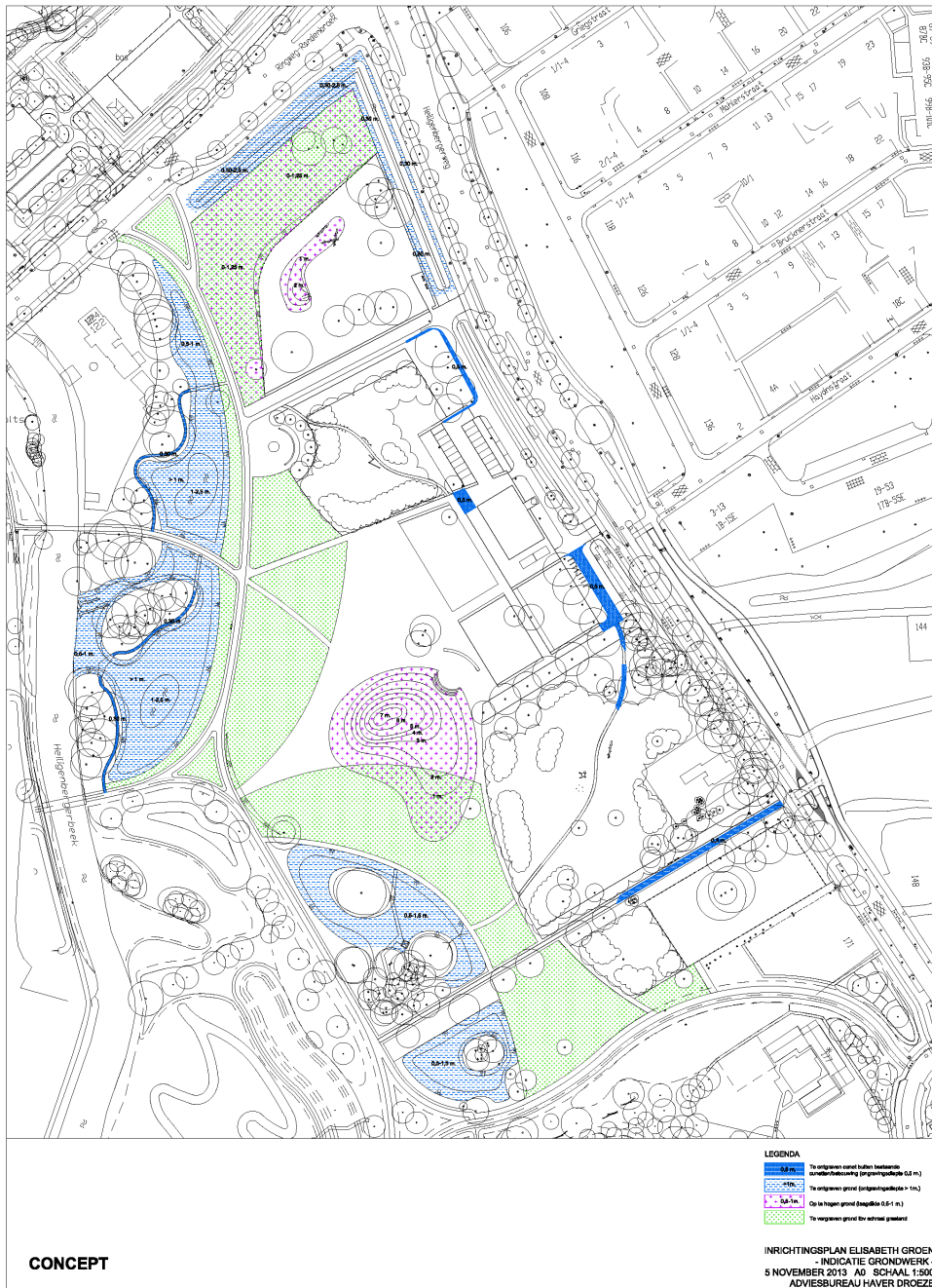
Op de locatie van het Meander Medisch Centrum, zijn door het Nederlandse leger verdedigingslinies aangelegd.¹⁰ Dit vond plaats vlak voor de Tweede Wereldoorlog, maar de exacte ligging van de linie is niet bekend.

⁹ de Rooze, in prep.

¹⁰ De Grebbelinie boven water, 2006

Bodemverstoring door huidige inrichting en toekomstig gebruik

Bij de conceptplannen voor de inrichting van het Elisabethterrein is een indicatie van het grondwerk opgenomen.¹¹ Hierin is af te lezen in welke mate de bodem verstoord gaat worden bij de planrealisatie. De blauwe streken geven de te ontgraven grond aan. De groene vlakken geven aan waar wordt vergraven ten behoeve van schraal grasland. De gedeelten in paars krijgen te maken met een ophoging. Bij zowel de in blauw als in groen aangegeven gebieden loopt eventueel aanwezige archeologie potentieel gevaar.

¹¹ Inrichtingsplan Elisabeth groen – indicatie grondwerk, versie 5-11-2013

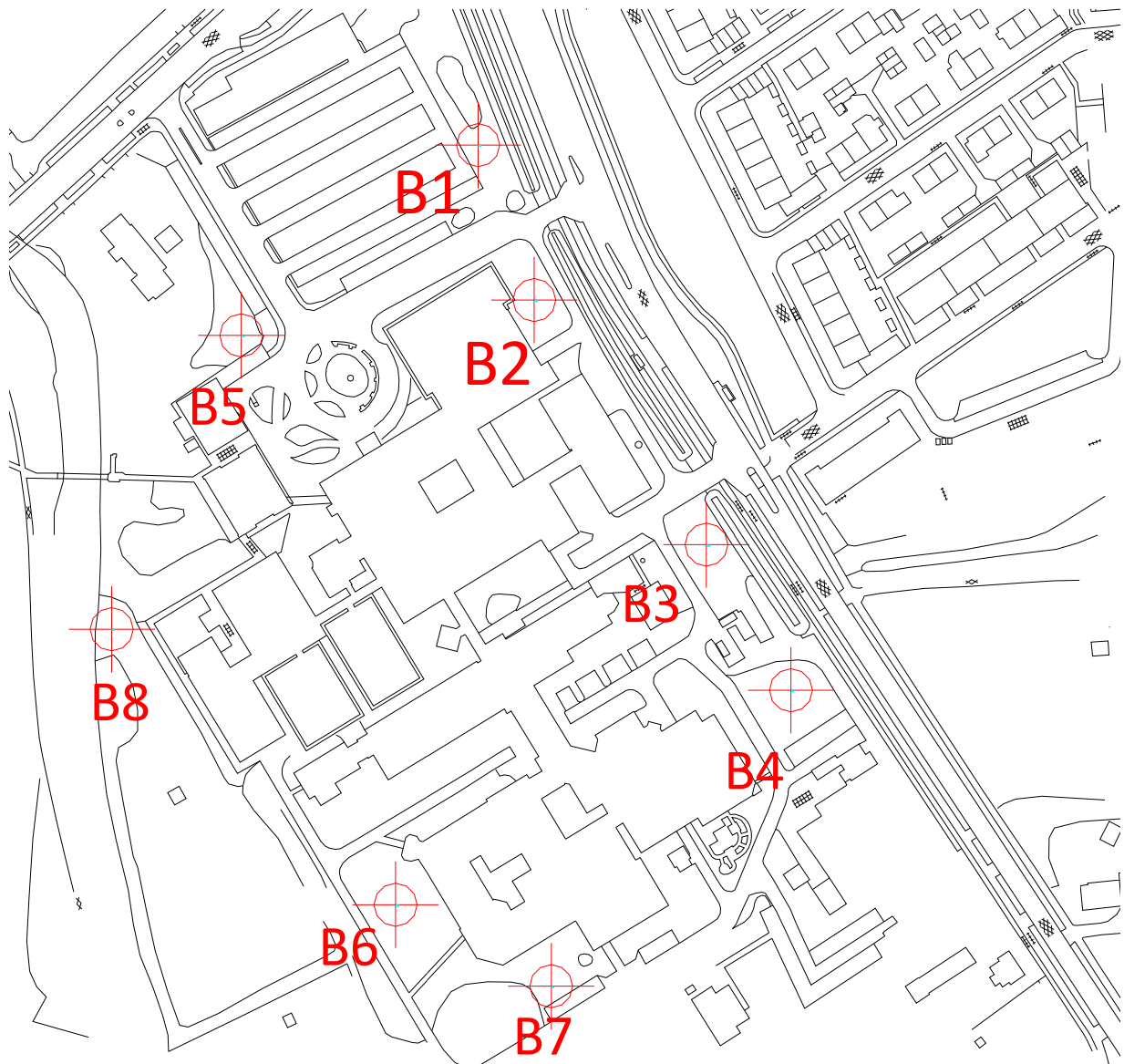
In een groot deel van het plangebied staan nu gebouwen en parkeerplaatsen van het Meander Medisch Centrum. Bij de bouw in de jaren '60 zullen ontgroning, egalisatie en vergravingen hebben plaatsgevonden. Deze zullen tot een hoge mate van bodemverstoring hebben geleid. Archeologische vindplaatsen en losse vondsten zijn mogelijk al verloren of verstoord met de bouw van het Meander Medisch Centrum. Maar het kan niet worden uitgesloten dat hier helemaal geen archeologie meer aanwezig is. Gesteld kan worden dat in de bodem rondom de gebouwen van het medisch centrum de kans op het aantreffen van intacte archeologische vindplaatsen aanzienlijk groter is dan in de bodem onder de huidige bebouwing. De gegevens van de huidige bebouwing aan (de hand van de digitale basiskaart van Amersfoort) zijn hieronder geplot op de conceptplannen. Zo ontstaat een beeld van waar de archeologie mogelijk al verloren is door de bouw van het Meander Medisch Centrum in de jaren '60 en waar archeologie in de toekomst de kans loopt verstoord te worden bij de uitvoering van de voorgenomen plannen.

Huidige bebouwing op het terrein van het medisch centrum in rood aangegeven

Boringen

Het is evenwel mogelijk dat met de bouw van het medisch centrum, de aanleg van parkeerplaatsen en dergelijke werkzaamheden, voor een grotere bodemverstoring hebben gezorgd dan is af te lezen aan de ligging van de huidige bebouwing. Derhalve zijn acht boringen gezet op het onbebouwde terrein van het medisch centrum. Hiermee is een beeld verkregen van de mate van bodemverstoring in de onbebouwde delen van het plangebied. Ook kan de bodemopbouw uit de boorprofielen vergeleken worden met de geomorfologische- en bodemkaart van Nederland.

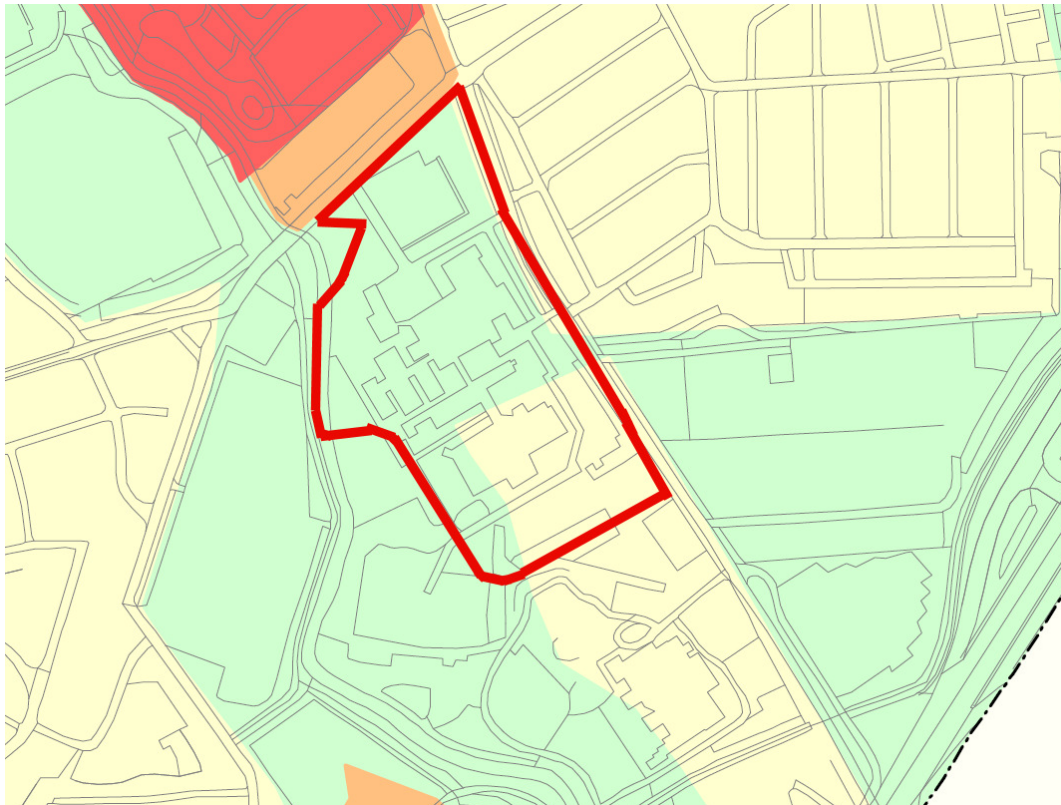

Boorlocaties zijn met rood kruis aangegeven

Boring	Diepte natuurlijke bodem onder maaiveld	Interpretatie
1	65 cm	Geel droog dekzand
2	-	Harde antropogene laag op 70 cm (Beton/steen/plastic ?)
3	80 cm	Beekinvloeden; beekeerdgrond
4	50 cm	Podzolbodem: E, B en C horizont
5	140 cm	Beekinvloeden; verspoeld zand
6	105 cm	Beekinvloeden; beekeerdgrond
7	60 cm	Beekinvloeden; beekeerdgrond en verspoeld zand
8	90 cm	Kleilaag op verspoeld zand

Bij alle boringen, met uitzondering van boring 2, is de natuurlijke bodem aangetroffen. De diepte van de natuurlijke bodem varieert tussen de 50-140 cm onder maaiveld. Boring 4 wijst op een dekzandrug, en boring 1 doet vermoeden dat er sprake is van relatief hoog dekzand. De overige boringen, met uitzondering van nummer 2 wijzen op een beekdal. Dit beeld komt overeen met de gegevens uit de geomorfologische- en bodemkaart van Nederland. Uit de boringen blijkt bovendien dat de natuurlijke bodem onder de onbebouwde delen nog veelal binnen 1 meter onder maaiveld voorkomen. De mate van versterking lijkt mee te vallen.

Archeologische waarden en verwachtingen

Archeologische Beleidskaart Gemeente Amersfoort

ten behoeve van de Archeologische Monumentenzorg

augustus 2010

legenda

Archeologisch Waardevolle Gebieden		Beleids
1	- wettelijke beschermde monumenten (rijks- of gemeentelijk)	In geval van bodemverstoring moet een monumentenvergunning worden aangevraagd.
2	- gebieden met hoge archeologische waarde	Bij plangebieden waarbinnen bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv plaatsvinden, is voorafgaand archeologisch onderzoek noodzakelijk.
Archeologisch Waardevol Verwachtingsgebied		
3	- gebieden met een hoge archeologische verwachting	Bij plangebieden groter dan 100 m ² waarbinnen bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv plaatsvinden, is voorafgaand archeologisch onderzoek noodzakelijk.
4	- gebieden met een middelhoge archeologische verwachting	Bij plangebieden groter dan 500 m ² waarbinnen bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv plaatsvinden, is voorafgaand archeologisch onderzoek noodzakelijk.
5	- gebieden met een lage archeologische verwachting	Bij plangebieden groter dan 10.000 m ² waarbinnen bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv plaatsvinden, is voorafgaand archeologisch onderzoek noodzakelijk.
overig		
	- gemeentegrens	
	- terrein Bernhardkazeme	Terrein waarbinnen rijksbeleid geldt

Op de beleidskaart van de gemeente Amersfoort heeft het plangebied deels een middelhoge en deels een lage archeologische verwachting. Dit verschil komt onder andere voort uit de verschillende geomorfologische classificaties die voor dit terrein gelden. Dekzandruggen liggen hoger en droger dan de beekdalen en waren voor zowel jagers-verzamelaars als landbouwers relatief gunstige locaties.

De algemene archeologische verwachtingen voor het plangebied zijn als volgt:

Prehistorie & Romeinse tijd (300.000 – 450 na Chr.)

- Paleolithische resten worden niet verwacht, maar kunnen ook niet geheel uitgesloten worden.
- Mesolithische en Neolithische resten kunnen voorkomen; hoofdzakelijk in de vorm van vuursteenvondsten blijken een aantal gedane vuursteenvondsten in de nabije omgeving. Mogelijk kunnen in het dekzand (haard) kuilen aanwezig zijn. Deze hebben een iets grijzere kleur dan het omgevingszand en kunnen houtskoolpartikels en eventueel vuursteenafslagen en vuurstenen werktuigen bevatten.
- Bronstijd en IJzertijd sporen van bewoning kunnen voorkomen en de bewoningssporen kunnen bestaan uit paalgaten, greppels, kuilen en waterkuilen of -putten.
Verwachting: archeologische resten uit de Prehistorie kunnen binnen de onderzoeksgebieden verwacht worden.

Middeleeuwen (450 - 1500 na Chr.)

- De kans op sporen van vroegmiddeleeuwse oorsprong wordt klein geacht. Aangezien dit gebied vanaf circa 1100 is ontgonnen wordt de kans op het aantreffen van sporen uit de Late Middeleeuwen groter geacht. Aanwezige sporen uit deze periode zullen met het agrarisch gebruik (o.a. akkers, sloten, greppels, karrensporen en akkerlagen; esdek) samenhangen of met bewoning op de hoger gelegen delen (zoals het noordelijker gelegen Landgoed Randenbroek).

Verwachting: resten uit de Vroege Middeleeuwen worden niet verwacht. Sporen uit de Late Middeleeuwen kunnen wel binnen de onderzoeksgebieden verwacht worden. Deze zullen samenhangen met de ontginning en het agrarisch gebruik van het gebied en eventueel bewoning op de hoger gelegen delen.

Nieuwe Tijd (1500 na Chr. - heden)

- Resten van agrarisch gebruik kunnen voorkomen uit de Nieuwe Tijd. Voor zover bekend heeft er op de locatie tot de 20ste eeuw geen of nauwelijks historische bebouwing gestaan. De onderzoeksgebieden zijn volgens historisch kaartmateriaal tot die tijd grotendeels onbebouwd gebleven, op enkele huizen en schuren na.
- Mogelijk bevindt zich in het plangebied een linie uit de periode vlak voor de Tweede Wereldoorlog, behorende tot de Grebbelinie. De exacte ligging van de linie en vorm zijn echter niet bekend.

Verwachting: sporen en vondsten behorende bij deze periode kunnen in het onderzoeksgebied aanwezig zijn en voornamelijk samenhangen met het agrarisch gebruik of kunnen te maken hebben met de Tweede Wereldoorlog.

Specifiek voor de beekdalgronden geldt dat hier een lage verwachting is voor nederzettingssporen. Wel zouden hier resten van voorden, bruggen, knuppelpaden of rituele depots aangetroffen kunnen worden.

Conclusie

Bij een plangebied met meerdere waarden wat betreft de archeologische verwachting, wordt het beleid voor de hoogste verwachting gevolgd. In dit geval geldt dat vanwege een middelhoge archeologische verwachting, bij een plangebied groter dan 500m² met bodemingrepen dieper dan 30cm onder maaiveld, voorafgaand archeologisch onderzoek noodzakelijk is. Het plangebied Elisabethterrein heeft een oppervlakte dat groter dan 500m² is en uit de grondwerkzaamheden blijkt dat een groot deel van het terrein verdiept wordt tot meer dan 30cm onder maaiveld.¹²

Bovendien blijkt uit de boringen dat de natuurlijke bodem nog veelal intact is in de nabijheid van de onbebouwde delen, en mogelijk onder de bebouwde delen als hier geen kelders zijn. De boringen bevestigen de gegevens van de geomorfologische- en bodemkaart van Nederland; het plangebied omvat zowel een beekdal als dekzandrug.

Er is geen reden om af te wijken van de Archeologische Beleidskaart, en archeologisch onderzoek is derhalve noodzakelijk bij ingrepen dieper dan 30cm onder maaiveld.

Advies

Het is aanbevolen de delen waar groot grondverzet plaatsvindt (zone direct langs de Heiligenbergerbeek en de zones die in aanmerking komen voor verschraling), voorafgaand aan de grondwerkzaamheden, archeologisch te inventariseren en waarderen. Een methode die in de lage delen, direct langs de beek van toepassing zou kunnen zijn, is die van een archeologische begeleiding. Daar waar sprake is van een dekzandrug zal ook bij kleine ingrepen dieper dan 30cm onder maaiveld rekening gehouden moeten worden met archeologisch onderzoek. Dekzandruggen zouden via een proefsleuven onderzoek geïnventariseerd en gewaardeerd kunnen worden.

¹² In het Inrichtingen Beheerplan - Concept versie 24-10-2013 worden geen exacte oppervlakte maten voor het plangebied genoemd. Echter, in een oogopslag is duidelijk dat dit aanzienlijk groter is dan 500m²

Archeologische quick-scan plangebied Elisabethterrein

Afhankelijk van de onderkeldering van de panden van het Meander Medisch Centrum, moet rekening worden gehouden met een grote mate van verstoring van het archeologisch bodemarchief. Indien onderkelderd, is archeologisch onderzoek ter plaatse van de huidige bebouwing niet nodig.

Geraadpleegde bronnen

Adviesbureau Haver Droeze. *Inrichtingsplan Elisabeth groen* – Indicatie grondwerk- Conceptversie 5-11-2013.

Adviesbureau Haver Droeze i.s.m. Gemeente Amersfoort en Kerngroep “Samenwerking Elisabeth Groen” *Inrichting-en-Beheerplan Elisabethterrein* - Conceptversie 24-10-2013

De Grebbelinie boven water. Gebiedsvisie voor de Grebbelinie (hoofdrapport met bijlagen). Provincie Utrecht. 2006.

Rooze de, I. in prep. *Werktitel: “Park Randenbroek en omgeving”* in: CAR-rapportreeks nr. onbekend.

Stronkhorst, M. 2012, “Archeologisch bureauonderzoek Park Randenbroek en omgeving” in: CAR-rapportreeks nr. 17.

Stiboka, 1965, *Bodemkaart van Nederland, schaal 1:50 000. Blad 32 West Amersfoort*. Stichting voor Bodemkartering, Wageningen.

Stiboka, 1977, *Geomorfologische kaart van Nederland, schaal 1:50 000*. Stichting voor Bodemkartering/Rijks Geologische Dienst, Wageningen/Haarlem.

Archeologisch Informatiesysteem (ARCHIS): <http://archis2.archis.nl/archisii/html/index.html>

Archeologische Monumentenkaart (AMK):
<http://www.cultureelerfgoed.nl/archeologie/archeologie/archeologisch-monumentenbestand/digitale-bestanden-archeologische-kaarten>